

Література

1. [Тотт Ф. де.] Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербии (С предисловием и послесловием С.Е.) / [Ф. де. Тотт] // Киевская старина. - 1883. - Том VII. - № 9-10 (сентябрь-октябрь). - С.135-198.
2. Шерер Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії: Пер. з фр. В.В.Коптілов. / Ж.-Б. Шерер. - К.: Український письменник, 1994. - 311 с.
3. [Pierre Joubert, abbé] Histoire des révolutions de Pologne, depuis la mort d'Auguste III, jusqu'à l'année 1775 / [P. Joubert]. - Varsovie, 1775. - Tome II. - 616 p.
4. Kéralio Louis-Félix Guynement de. Histoire de la dernière guerre entre les Russes et les Turcs. - Tome I. / L.-F. Guynement de Kéralio. - P.: Chez la veuve Desaint, 1777. - 128+387 p.
5. Le Clerc [dit], Clerc Nicolas-Gabriel. Histoire physique, morale, civile et politique de la Russie Ancienne. / N.-G. Clerc (Le Clerc [dit]). - P.: Chez Froullé, Libraire, 1783. - Tome II. - XXIV+562 p.
6. Peyssonel Claude Charles de. Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin par M. de Peyssonel, ci-devant Consul pour Sa Majesté auprès du Khan des Tartares... / C.-Ch. de Peyssonel. - P.: Chez N.M.Tilliard, Libraire, 1765. - XLIV+364 p.
7. Peyssonel Claude Charles de. Traité sur le commerce de la Mer Noire par M. de Peyssonel / C.-Ch. de Peyssonel. - P.: Chez Cuchet, Libraire, 1787. - Tome I. - IV+340 p.
8. Rulhière Claude Carloman de. Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette République / C.-C. de Rulhière. - P.: Chez H.Nicole et Desenne, 1807. - Tome I. - LXXVI+346 p.
9. Rulhière Claude Carloman de. Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette République / C.-C. de Rulhière. - P.: Chez H.Nicole et Desenne, 1807. - Tome IV. - 431 p.
10. Schérer Jean-Benoît. Annales de la Petite-Russie; ou Histoire des Cosaques-Saporogues et des Cosaques de l'Ukraine, ou de la Petite-Russie. Depuis leur origine jusqu'à nos jours; suivie d'un Abrégé de l'Histoire des Hettmans des Cosaques, & des pièces justificatives: Traduite d'après les Manuscrits conservés à Kiow, enrichie de Notes / J.-B. Schérer. - P.: Chez Cuchet, 1788. - Tome I. - XVI+328 p.
11. Tott François de, baron. Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares / F. de Tott, baron. - P., 1785. - Tome I. - XXXII+273 p.
12. Tott François de, baron. Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares. / F. de Tott, baron. - P., 1785. - Tome II. - 264 p.

Данило Рига (Чернігів), молодший науковий співробітник Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

Відбудова Спасо-Преображенського собору Чернігівським полковником Василем Дуніним-Борковським

Чернігівський Спасо-Преображенський собор має свою особливу і достатньо цікаву історію. Перлина Чернігівської архітектури була закладена у 1030-х роках князем Мстиславом Володимировичем, а закінчена за часів

князя Святослава Ярославича [1, 770]. За своє існування він був неодноразово пошкоджений, саме тому досить часто потребував відновлення. Архієпископ Філарет Гумилевський у своїй ґрунтовній праці «Историко-статистическое описание Черниговской епархии» говорить, «что собор в московское правление был возобновлен несколько раз». У 1611 р. він постраждав від поляків під керівництвом воєводи Горностоя. В цей час покривля собору була пошкоджена вогнем [2, 603].

Провідний церковний діяч XVII ст. «архиепископ Лазар привел епархию свою, дотоле расстроенную в цветущее состояние во всех отношениях» [3, 4]. У 1672 р. «в Чернигове при Борисоглебском древнейшем храме монастыре устроен кафедральный монастырь» [4, 44]. Фактично з переїздом до Чернігова архієпископа Лазаря Барановича розпочинається відбудова Чернігівського Спасо-Преображенського собору. Цікаве питання про будівництво північної вежі дзвіниці собору.

Є підстави вважати, що північна вежа Спасо-Преображенського собору, зважаючи на кладку, була прибудована до храму незадовго до 1702 р. Тобто на час відновлення Спасо-Преображенського собору за сприяння Чернігівського полковника Василя Дуніна-Борковського у 1675 р. В цей час «терем имевший ранее прямоугольное основание был обращен в круглую башню» [5, 603].

«Надо полагать, что если здесь существовала башня «Красный терем», то она была не круглая, а прямоугольная сообщаясь с дворцом и хорами собора» [6, 607]. Важко проте вирішити, наскільки вірні міркування тих авторів, які стверджували, що терем знаходився з південного боку собору [7, 605].

Цікаво, що дослідник Марков вказував на розташування терему з лівого боку собору, не пояснюючи, яку сторону треба вважати за ліву: входячи до собору або виходячи з нього. Поява вежі у цей час наштовхує на думку, що вона з'являється саме на кошти В. Дуніна-Борковського. До речі, це зазначав у XIX ст. академік архітектури А. А. Авдеев [8, 608].

Цікава біографія мецената. Василь Дунін-Борковський народився у 1640 р. у Польщі, там називався Василь Касперович Бурковський. Після укладення Андрусівського договору, аби не втратити землі, що йому належали, Василь Дунін-Борковський приймає православ'я й починає служити у війську Запорозькому. У 1668 р. доля закидає його до Чернігівського полку, де він обіймає посаду сотника Вибельського. У 1672 р. його призначають Чернігівським полковником [9, 48].

Після усунення І. Самойловича з гетьманської посади В. А. Дунін-Борковський був першим кандидатом на гетьмана Лівобережної України, але, за переказами, не схотів дати князеві Голіщину 10 тис. руб. хабаря, а позичив ці гроші І. Мазепі, який до смерті В. А. Дуніна-Борковського залишав його генеральним обозним – на другій за значенням посаді в козацькому війську.

На посаді Чернігівського полковника він перебував у 1672–1686 роках. Т. Г. Шевченко в своїй «Археологічних нотатках» зазначав, що чернігівський Спасо-Преображенський собор відновлений у 1675 р. генеральним обозним В. Дуніним-Борковським. Храм простояв у занепаді 436 років після розорення

Чернігова ханом Батием у 1239 р. [10, 217]. Ці нотатки Т. Г. Шевченко зробив за дорученням Археографічної комісії [11, 339].

Джерела подають досить скупі відомості про відновлювальні роботи 1675 р. Повідомляється про надбудову апсид, відновлення перекриття і бань. Форми сучасних завершень храму постали, в основному, наприкінці XVIII ст. у результаті відбудовчих робіт після пожежі 1750 р. [12, 40].

Достовірно відомо, що південна вежа собору була прибудована під час реставраційних робіт 1792–1798 років. В цей час проходило значне виправлення собору, коли була прибудована для краси південна дзвіниця, дахи собору покрили залізом, північні і південні хори розібрали, в північній і південній стінах храму пробрили вікна і зробили чавунну підлогу. Усі ці виправлення були зроблені за наказом імператриці Катерини II, яка, побачивши розвалини собору, ніби була здивована його величчю.

Академік архітектури А. А. Авдєєв вказував, що обидві вежі собору складені з рівних звичайного розміру цеглин. Південна вежа відрізняється від північної меншими розмірами. Відмінності північної вежі у тому, що вона не вся кругла. «Надо полагать, что если здесь существовала башня «Красный Терем», то она была не круглая, а прямоугольная, сообщаясь с дворцом и хорами собора» [13, 607].

Відновлення Чернігівського Спасо-Преображенського собору у 1675 р. на власні кошти Василя Андрійовича було визначною справою. Безумовно, ця діяльність мала підтримку серед представників духовництва, особливо з боку Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича.

Таким чином, меценатство було характерною особливістю життя тієї доби. Найбільш шановані представники українського суспільства надавали свої кошти на відновлення храмів, церков, соборів. Не був виключенням у цій справі і В. Дунін-Борковський. Крім відновлення Спасо-Преображенського собору, він піклувався і про інші церковні споруди, зокрема про Єлецький монастир. Тут на його кошти було реконструйовано собор, споруджено трапезну церкву в ім'я Петра й Павла та монастирську огорожу. Не забував він і про братію. Так, у 1676 р. Василь Андрійович побудував келії Єлецького монастиря. Цікаво, що саме з Успенським собором Єлецького монастиря пов'язаний видатний твір українського малярства – портрет церковного мецената Василя Андрійовича Дуніна-Борковського.

У 1702 р. ця людина була похована в притворі собору, а праворуч від надгробка висів портрет, під ним мідна, посріблена дошка, де були перераховані його пожертвування. За звичаями того часу, над могилою малювали на стіні або встановлювали портрет.

Цікаво, що найраніша згадка про портрет Василя Дуніна-Борковського міститься в праці О. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание» 1786 р. Дослідник, зокрема, зазначив, що він похований в Успенському соборі Єлецького монастиря, а поряд з його могилою висить портрет [14, 267].

Постать мецената заслуговує на належну оцінку. Завдяки Чернігівському

полковнику Спасо-Преображенський собор здобув північну вежу дзвіниці, яка і досі підкреслює його велич.

Джерела та література

1. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С. 770. <http://refine.com.ru/page-cat-2.html>
2. Авдеев А., Павлинов А. Спасо-Преображенский собор в Чернигове // Черниговские епархиальные известия. – 1890. – №23. – Часть неофициальная. – С. 603.
3. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1873. – Т. 1. – С. 44.
4. Там само. – С.44.
5. Авдеев А., Павлинов А. Спасо-Преображенский собор в Чернигове ... – С. 603.
6. Там само. – С.607.
7. Там само. – С.605.
8. Там само. – С.608.
9. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – К., 1908. – Т.І. – С. 485.
10. Шевченко Т.Г. Археологічні нотатки // Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів. – К., 2003. – Т.5. – С.217.
11. Шевченківський словник. – К.: УРЕ, 1977. – Т. II. – С.339.
12. Логвин Г.Н. Чернигов. Новгород-Северский. Глухов. Путивль. – М.: Искусство, 1980. – С.40.
13. Авдеев А., Павлинов А. Спасо-Преображенский собор в Чернигове ... – С. 607.
14. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коей оное наместничество составлено. – К., 1851. – С. 267.

Олександр Малов (Москва), науковий співробітник Інституту загальної історії РАН, н. с. Державного історичного музею

Віктор Векленко (Дніпропетровськ), науковий співробітник Інституту суспільних досліджень

Андрій Векленко (Дніпропетровськ), учень Дніпропетровського обласного ліцею-інтернату фізико-математичного профілю

Гіпотези щодо змін місцезнаходження Самарського Пустинно-Микільського монастиря у XVII–XVIII ст.

Самарський Пустинно-Микільський монастир завжди посідав важливе місце в історії Війська Запорозького низового. Але дискусійність давньої історії військової обителі, а також здійснений аналіз картографічних матеріалів середини XVIII ст. [2; 3] вимагають повернення до цікавої сторінки монастирської історії, а саме: місць розташування об'єкту на тогочасній топографічній площині.

Впродовж століть відлік історії монастиря починали з середини XVI ст., пов'язуючи його із грамотою польського короля Стефана Баторія 1576 р. [1, 238; 7, 17; 20, 300; 17]. Саме з цього моменту і слід починати пошуки на головні питання «Що?», «Де?» й «Коли?». Оскільки не є таємницею, що так звана грамота польського короля, зафіксована в універсалі Богдана Хмельницького 1655 р. та наведена у списку 1773 р. за підписом